

VAR VORE FORFATNINGSFÆDRE DEMOKRATER?¹

■ PALLE SVENSSON

Det er en udbredt forestilling, at demokratiet blev indført i Danmark i 1849. Forestillingen næres af hyppige gentagelser i officielle fremstillinger af den politiske styreform, af politikere på grundlovsdage² og af historikere, der skriver om 1800-tallet. Som et eksempel på de officielle fremstillinger kan nævnes, hvordan Folketinget beskriver vores styreform over for de opvoksede generationer: "Grundloven gav magten til folket. Og Danmark fik folkestyre – blev et demokrati."³ Som et af de seneste eksempler på den officielle opfattelse kan nævnes *Demokratikanonen* fra 2008. Her hedder det: "Danmark fik sin første demokratiske grundlov, *Danmarks Riges Grundlov*, den 5. juni 1849." Det indrømmes dog, at grundloven kun var betinget demokratisk. "Idet det kun var mænd over en vis alder, der havde stemmeret."⁴ Om den nationalliberale bevægelse i København hedder det derimod uden modifikationer, at den var "drivkraften bag indførelsen af demokrati i Danmark."⁵ Fremtrædende historikere bidrager også til forestillingen om demokratiets indførelse i 1849, for eksempel skriver Claus Bjørn: "De nyindførte stænderforsamlinger udviklede en voksende opposition til enevælden, og i 1840'erne truedes den bestående orden både af eksplosive modsætninger mellem dansk og tysk i Slesvig og af bøndernes krav om fortsatte reformer. Borgerkrigen og demokratiet kom i 1848 – og Grundloven den 5. juni 1849."⁶ Knud J.V. Jespersen, skriver på lignende måde: "Midt under den 1. Slesvigske Krig underskrev kongen

¹ Artiklen omfatter dele af min afskedsforelæsning på Aarhus Universitet den 24. august 2012. Den øvrige del af forelæsningen rummede ud fra Robert A. Dahls polyarki-begreb en analyse af, om den indførte styreform i 1849 kan betegnes som et demokrati, forstået som et polyarki. Tesen er her, at der ikke var tale om et polyarki, jf. Palle Svensson: *Demokratiets krise? En debat- og systemanalyse af dansk politik i 1970'erne*, Århus: Forlaget Politica 1996, s. 61-69.

² Se herom Anette Warring: *Historie, magt og identitet - grundlovsfejring gennem 150 år*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2004.

³ *Demokrati på dansk – et undervisningshæfte om dansk demokrati*, Folketinget 2003.

⁴ *Demokratikanon*. København: Udvalget til udarbejdelse af en demokratikanon og Undervisningsministeriet 2008, s. 52.

⁵ *Demokratikanon*, s. 54.

⁶ Bagsidetekst i Claus Bjørn: *Fra reaktion til grundlov, 1800-1850*, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 10, Gyldendal og Politikens Forlag (2. udg.) 2003.

den 5. juni 1849 den nye forfatning, Danmarks første demokratiske grundlov.”⁷ Forestillingen finder også udtryk i et par af de nyeste fremstillinger om perioden: Tom Buk-Swienty: *Dommedag Als – 29. juni 1864* (2010) og Hans Vammen: *Den tomme stat* (2011). Buk-Swienty skrives blandt andet: ”De nationalliberale var en gruppering af politikere og borgere, der arbejdede for en nationalstat med en demokratisk forfatning.”⁸ Om Christian IX skriver Buk-Swienty: ”... han var konservativ og havde ikke helt forliget sig med kongens stærkt reducerede betydning i politiske forhold efter indførelsen af demokratiske institutioner i 1849”⁹ og styreformens i 1864 karakteriseres som ”et ganske ungt demokrati”.¹⁰ Hans Vammen kalder Junigrundloven for ”Europas mest demokratiske forfatning med almindelig valgret til både Folketing og Landsting”,¹¹ og han omtaler A.F. Tscherning, I. A. Hansen og Balthazar Christensen, ”som kæmpede for at bevare Junigrundlovens demokrati.”¹²

Spørgsmålet er, om den udbredte opfattelse er en myte eller en korrekt beskrivelse af, hvad der skete i Danmark i 1848-49? Min tese er, at det er en myte,¹³ fordi demokrati først er blevet en anerkendt styreform inden for det sidste hundrede år og langt op i 1800-tallet blev forbundet med et direkte styre, hvor de fatige tog magten og brugte den i deres egen snævre klasseinteresse.

En hovedpointe i demokratiets historie er, at frem til slutningen af 1700-tallet blev demokrati og repræsentation opfattet som uforenelige modsætninger. Med den politiske udvikling i Amerika og Frankrig begyndte det skarpe skel at smuldre og blev efterhånden afløst af en ide om, at demokrati og repræsentation kunne forenes – første gang formuleret af Thomas Paine i 1792.¹⁴ Det tager dog tid for nye ideer at slå igennem, og først med Tocquevilles bøger fra 1830’erne begynder denne idé at brede sig i en større offentlighed, mens kravet om en fri forfatning længe var langt stærkere. Mogens Herman Hansen påpeger således:

⁷ Knud J.V. Jespersen: *Historien om danskerne 1500-2000*, København: Gyldendal 2007, s. 90. Grundloven betegnes også som ”temmelig vidtgående demokratisk”, s. 91 og s. 95. Strengt taget er det forkert, når Jespersen s. 90 skriver om Junigrundloven: ”Den var blevet til efter godt et halvt års forarbejde i en såkaldt grundlovgivende rigsforsamling bestående af valgte repræsentanter for den politisk aktive del af befolkningen.” Faktisk var en fjerdedel af rigsforsamlingens medlemmer *udnævnt* af kongen og ikke valgt, jf. senere.

⁸ Tom Buk-Swienty: *Dommedag Als – 29. juni 1864*, København: Gyldendal 2010, s. x.

⁹ Tom Buk-Swienty: *Dommedag Als*, s. 215.

¹⁰ Tom Buk-Swienty: *Dommedag Als*, s. 353.

¹¹ Hans Vammen: *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*, København: Museum Tusulanums Forlag 2011, s. 29.

¹² Vammen: *Den tomme stat*, bagsidetekst.

¹³ Jeg står ikke ene med denne tese, se for eksempel Tim Knudsen i *Kristeligt Dagblad*, 17. april 2007.

¹⁴ Mogens Herman Hansen: *Demokratiets historie fra oldtid til nutid*, København: Museum Tusulanums Forlag 2012, s. 61.

I årene efter 1830 voksede retsstatsbegrebet frem som et krav om, at stater bør styres af love, ikke personer, og at loven bør beskytte borgernes personlige sikkerhed, deres ejendom og deres frihed ved at sætte grænser for statsmagten [...] Retsstatsbegrebet skabtes naturligt ved en kombination af to af tidens vigtigste strømninger: Liberalismens fokus på den individuelle frihed til at leve, som man vil, og konstitutionalismens krav om en forfatning, der kan begrænse statsmagten. Derimod var der endnu ingen i Europa, der forbandt liberalisme og konstitutionalisme med demokrati.¹⁵

I denne artikel undersøges, om forestillingen om demokratiets indførelse i Danmark i 1849 er holdbar eller en myte. Det gøres ved at undersøge, hvad man dengang mente, at man indførte med Junigrundloven, altså samtidens selvforståelse: Hvordan opfattede man dengang den styreform, der blev indført i 1849? Blev den konstitutionelle styreform opfattet som et demokrati? Kort sagt: Var vore forfatningsfædre demokrater? Undersøgelsen hviler på den antagelse, at de, der var politisk aktive i reformprocessen, og som opfattede sig selv som demokrater, ville anvende ordet "demokrati" og bruge det på en positiv måde. Modstandere af demokrati ville måske også bruge ordet, men forbinde det med noget negativt. Desuden antages det, at de, der slet ikke tog ordet "demokrati" i deres mund, ikke var demokrater, men virkede for en anden styreform, for eksempel et konstitutionelt monarki, en fri forfatning eller en blandet styreform. Disse antagelser undersøges ikke udtømmende i det følgende, da dette kræver en nærmere analyse af, hvad man i samtiden forstod ved "demokrati". En sådan analyse berøres i det følgende, men er ikke denne artikels hovedærinde. Undersøgelsen af, om vore forfatningsfædre opfattede sig selv som demokrater, gennemføres dels ved en kritisk redegørelse for nyere historiske fremstillinger – Claus Friisberg, Jeppe Nevers og Bertel Nygaard – dels ved en systematisk analyse af debatten på Den grundlovgivende Rigsforsamling.¹⁶

SELVFORSTÅElsen IFØLGE NYERE HISTORISKE FREMSTILLINGER

Claus Friisberg er nok den i Danmark, der over en lang årrække har studeret dansk politik i 1840'erne mest grundigt. Han er lektor på gymnasiet i Varde og har en meget omfattende produktion om emnet – kronet med en stor disputats fra 2007: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget. Partiernes kamp om forfatningen 1848-1920*, hvori han hævder, at demokratiet blev indført i 1849. En af hans mange andre bøger (fra 1999) hedder ligefrem: *Demokratiets Triumf. Den første Junigrundlov*.

¹⁵ Hansen: *Demokratiets historie* s. 75.

¹⁶ Derimod bygger undersøgelsen af selvforståelsen ikke på ældre værker som det klassiske hovedværk af Niels Neergaard: *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, Kjøbenhavn: P.G. Philipsens Forlag 1892.

I disputatsen skriver Friisberg indledningsvis i en note: "Formelt var den danske forfatning konstitutionelt monarkisk og blev af de ledende nationalliberale politikere betegnet som en fri forfatning. De talte dog også om et demokrati, jf. f.eks. Orla Lehmanns forsvarstale fra 1842." Det hedder videre i samme note: "Lehmann var tidligt ude med sin brug af demokrati i betydningen repræsentativt demokrati" og "Vedrørende de nationalliberales demokratiopfattelse, se Claus Friisberg: *Ideen om et frit Danmark*, 2003, s. 296ff."¹⁷

Men er det nu rigtigt, at de nationalliberale opfattede sig selv som demokrater? Går man henvisningen til *Ideen om et frit Danmark* nærmere igennem, finder man efter min opfattelse ikke belæg for, at de nationalliberale opfattede sig selv på den måde.

Friisberg hævder, at Orla Lehmann anvendte ordet "demokrati" i betydningen "repræsentativt demokrati". Det er der ingen klare belæg for i Lehmanns forsvarstale i Højesteret i 1842, som Friisberg henviser til. Lehmann skulle i Højesteret forsvare en tale han holdt til bønderne på Falster i 1841, idet han blev anklaget for at "udbrede had og misnøje mod landets forfatning." På Falster havde Lehmann hævdet den konstitutionelle statsforms fortrin frem for det uindskrænkede kongedømme, men også forklaret, at en fri forfatning ikke ville tage magten fra kongen. Kongen ville stadig være statens overhoved og stå i spidsen for regeringen og folket i såvel krig som fred: "Det er kun Magten til at skade, men ikke Magten til at gavne, som en fri Forfatning vilde berøve ham. Desuden maa De ikke tro, at Kongen i Virkeligheden er saa enevældig, som man efter Ordene skulde tro."¹⁸

Lehmann forklarede bønderne på Falster, at som enevælden fungerede, var det ikke kongen personligt, der regerede, men derimod embedsmændene. Men selv om de udøvede en stor del af den magt, der formelt tilkom kongen, så blev de ikke draget til ansvar, men unddrog sig ansvaret ved "at krybe i Skjul bag Kongekaabens Purpur". "I virkeligheden er det derfor snarere Kollegiernes, end Kongens Magt, man ønsker flyttet over til Stænderne; det er folkekaarne Raadgivere, man vil stille ved Tronens Side, istedetfor de selvkaarne."¹⁹ Om den ønskede forfatning sagde Lehmann videre, at "[...] en fri Forfatning vil gjøre det lettere for Regeringen at udrette noget Godt, vanskeligere at gjøre noget Slet, men umuligt at gjøre – slet Ingenting."²⁰

Er det disse "folkekaarne Raadgivere" – som var valgt med Stænderforsamlingernes meget snævre valgret, der krævede besiddelse af en vis ejendom – der får Friisberg til at gøre Lehmann til demokrat?

¹⁷ Claus Friisberg: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget. Partiernes kamp om forfatningen 1848-1920*, Varde: Vestjysk Kulturforlag 2007, s. 13, note 1.

¹⁸ Carl Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, Tredje Del, København: Gyldendal 1873, s. 122f.

¹⁹ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 123.

²⁰ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 124.

Om den politiske styreform fremhæver Lehmann i sin Falstertale, at "Skattebevillingsretten er Hjørnestenen i enhver fri Forfatning; thi det kan ikke nægtes, at Pengevæsenet altid har været Enevældens svageste Side."²¹ Han taler om, at "snyltægæster", der ville leve højt og flot uden at arbejde, havde omgivet og misbrugt de danske konger, som havde haft svært ved at sige nej på grund af deres godhed eller svaghed. Det ville derfor være til deres eget bedste, "dersom Folkets Repræsentanter kunde paatage sig den Ulejlighed".

Jeg vil derfor kun endnu udtale den Overbevisning, at Spørgsmaalet ikke er, om Danmark skal have en fri Forfatning med Skattebevillingsret [...] Men naar det vil ske, og dette vil væsentligen bero paa, hvor klart Folket selv erkjender dens Gavnlighed, og hvor inderligt det længes efter at blive delagtigt i dette Gode.²²

I Falstertalen anvender Lehmann ikke ordet "demokrati". Det gør han til gengæld i Forsvarstalen i Højesteret i 1842,²³ men på en temmelig tvetydig måde. Orla Lehmann gav i Forsvarstalen udtryk for, at han ikke mener, at hans syn på de konstitutionelle forhold "ere tomme Abstraktioner og udsvævende Fantasterier", men derimod udsprunget af "en ret sund, praktisk Livsanskuelse", der ikke går på "en anarkistisk, revolutionær, antisocial Omstyrtning af det Bestaaende", men derimod på "en maadeholden, organisk Reform", idet han hævdede at have "modstaaet enhver Fristelse til at fraternisere med den plebejiske Livsopfattelse, som er Demokratiets Skyggesyde og værste Fjende".²⁴ Videre siger han om demokrati: "Jeg er mig bevidst i hin Forsamling af Almuesmænd lige saa lidt at have fornægtet det Aandens Aristokrati, der i mine Øjne er Demokratiets ædleste Blomst, som jeg her for Deres Majestæts Trone vil fornægte det rette Demokrati."²⁵

Hvad dette "rette Demokrati" indebærer, gør Lehmann ikke nærmere rede for i sin Forsvarstale, men han antyder dog, at det ikke indebærer, at man skal "tage Magten fra Kongen og give den til Stænderne". Han giver udtryk for, at det er hans første opgave "stærkt at fremhæve, hvorledes Kongedømmets Grundvæsen er opretholdt lige saa vel i det konstitutionelle, som i det absolutte Monarki. Til at vælge dette Udgangspunkt følte jeg mig saa meget mere tilskyndet som Almuens traditionelle Ærbødighed for Kongen stemmer overens med mine egne konstitutionelt-monarkiske Grundsætninger."²⁶

²¹ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 125.

²² Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 126.

²³ Bertel Nygaard har dog påpeget, at teksten hos Carl Ploug bygger på en senere genudgivelse, der er kraftigt revideret efter 1848: "I den oprindelige udgaves tilsvarende passager bruges begrebet ikke." Se Bertel Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848", *Historisk Tidsskrift*, 111, hæfte 1, 2011, s. 44, note 19.

²⁴ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 145f.

²⁵ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 146.

²⁶ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 146.

Skulle det være en demokrat, der formulerer sig på den måde? Man kan selvfølgelig forestille sig, at Lehmann på grund den begrænsede ytringsfrihed i datiden og/eller af taktiske grunde ikke siger, hvad han faktisk mener, men der er nu flere indikatorer på, at dette ikke er tilfældet.

Efter Lehmanns opfattelse var det enevældige monarki allerede gjort gældende i en formildet form. Derfor ville overgangen til en fri forfatning ikke være så voldsom, som det umiddelbart kunne synes: "Mod det skarpe Alternativ, som laa i den Frase, 'at tage Magten fra Kongen og give den til Stænderne', stillede jeg den dialektisk mindre slaaende, men i Virkeligheden mere sande Paastand, at hverken har Kongen nu al Magten, ei heller vil han ved en konstitutionel Forfatning tabe den."²⁷

Lehmann giver altså ikke udtryk for, at man skulle lægge folkesuveræniteten til grund for styreformens i stedet for monarkiet. "Det rette demokrati" synes at indebære en form for sameksistens mellem kongemagt og folkemagt, mellem monarki og demokrati. At denne sameksistens indebærer et konstitutionelt monarki, hvor magten deles mellem kongen og folkets valgte repræsentanter, giver Lehmann ofte udtryk for i 1840'erne. Et godt eksempel er hans tale for indførelse af en fri forfatning i Stænderforsamlingen i Roskilde i juli 1846. Han går her ud fra, at der i denne stænderforsamling "kun findes meget Faa, som ikke i Realiteten ere overbeviste om, at det konstitutionelle Monarki er en højere og ædlere Form for et oplyst Folks Samfundsliv, end Enevælden, og tillige, at den konstitutionelle Ordning af vore offentlige Anliggender er den eneste Redning fra de Forviklinger, der faretruende omløje vor Fremtid."²⁸

Lehmann fremhæver, at det er vigtigt, at både folket og kongen er med i styret. Om folket siger han:

Vor egen Erfaring godtgjør, at, hvor Folket er udelukket fra virksom Deltagelse i sine egne Anliggendes Bestyrelse, hvor det er indskrænket til at lade sig regere og til at betale Skat, eller i det Højeste at føre lidt ørkesløs Tale om de offentlige Forhold, der synker Fædrelandskjærligheden ned til et sygeligt Følteri, som kun med lange Mellemliv kan blusse op til et daadløst, snart hendøende Liv, – der blegner Bevidstheden om Værdighed og Borgerpligt, – der opløses Samfundsaaenden i Privategoisme eller Standsegoisme eller, naar det kommer højt, i Provindsegoisme, som maa føre til Statens Opløsning.²⁹

Han siger her ikke noget om, hvem "Folket" er, og hvori dets deltagelse i styret skulle bestå, men understreger straks, at det ikke kun er i folkefrihedens navn,

²⁷ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 147.

²⁸ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 190f.

²⁹ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 191f.

at han ønsker en fri forfatning, eller at friheden kun kan købes ”ved Opoffrelse af fast Orden og stærkt Regimente”:

Jeg kan for min Del forsikre, at hvad jeg savner her i Landet, er ganske vist et friskt og frugtbart Folkeliv, men i endnu højere Grad en stærk Regering. Jeg vilde kunne forstaa, at man lod sig imponere af Absolutismen, ja, at man med god Villie kunde slutte sig til den, naar den optraadte med Kraft og Glans, omstraalet af Krigens og Fredens Bedrifter, Kjærlighed vækkende og Frygt indgydende. Men jeg vil spørge Enhver – Enhver uden Undtagelse – om det er saaledes, Enevælden viser sig for os, eller om den ikke snarere staar der, bøjet af Tidernes Tryk og Ansvarrets Overmaal, saa jeg synes, den selv maatte længes efter aflægge en Del af den Byrde, der er for tung for dens egne Skuldre, over paa hele Nationen.³⁰

Lehmann ønsker således en stærk og effektiv regering, hvor kongen fortsat spiller en vigtig rolle. Han rejser spørgsmålet, om ikke alle fædrelandssindede mænd vil være grebet af nødvendigheden af ”at paakalde al den Indsigt, al den Kraft, al den Hengivenhed, som Folket ejer – paakalde den, ikke til lovløs Indgriben, men til ordnet og ordnende Samvirken med Kongen og hans Regering for Fædrelandets Vel?”³¹

Disse udsagn viser, at Orla Lehmann og de nationalliberale krævede en fri forfatning og ved enkelte lejligheder gjorde de sig til talsmænd for et ”folkestyre”, men det var uden særlige præcise bestemmelser af, hvem der var ”folket”, og hvordan ”styret” skulle organiseres.

Med hensyn til, hvem ”folket” var, gik de nationalliberale – mere eller mindre modvilligt og først i 1848 – ind for, hvad de selv kaldte ”den almindelige valgret”. Det indebar blandt andet, at unge, fuldmyndige mænd i 25-29 årsalderen ikke fik valgret, ligesom ansatte uden egen husstand, fattige og visse andre ikke fik valgret. Hvad ”styret” angik, mente de nationalliberale, at kongen fortsat skulle have væsentlige magtbeføjelser. Magten skulle deles mellem kongen og en valgt rigsdag. Dette princip om magtdeling, hvor kongen tildeles den udøvende magt, kongen og rigsdagen tildeles den lovgivende magt, og domstolene tildeles den dømmende magt, var ikke blot en tom proklamation, men et helt bevidst normativt princip. To legitimeringsprincipper for politisk magtudøvelse – det gamle om Konge af Guds nåde og det nye om folkets suverænitet – blev kombineret og afbalanceret i forhold til hinanden i et konstitutionelt monarki.

Claus Friisberg mener derimod, at Lehmann i sin Falstertale i 1841 ikke blot taler for en fri forfatning og et konstitutionelt monarki, men også for folkestyre og demokrati. Som sagt var Lehmanns hovedargument i denne tale til bønderne på Falster, at en fri forfatning ikke ville formindske kongens magt, men at den

³⁰ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 192.

³¹ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 193.

ville forhindre, at hans rådgivere kunne skyde skylden for fejl over på kongen, selv om det faktisk var dem selv, der havde begået dem. Friisberg refererer i en af sine bøger – *Den danske vej fra enevælde til demokrati* fra 1998 (2. udgave, 2005) – talen loyalt,³² men i sine kommentarer glider hans sprogbrug, og han begynder at tale om Lehmanns argumenter for ”det repræsentative demokratis overlegenhed”,³³ hvilket Friisberg uden videre sidestiller med Lehmanns omtale af ”den frie forfatnings overlegenhed”. Men ser man nøjere efter, viser det sig som sagt, at Lehmann faktisk ikke gjorde sig til talsmand for folkestyre i 1841, og Friisberg erkender endog, at Lehmann i Falstertalen gik længere i sin tillid til folket, end hvad han egentlig mente, idet Friisberg henviser til, hvordan Lehmann nogle år senere (i 1855) talte om ”den plebejiske ånds onde instinkter.”³⁴

Da Orla Lehmann i juli 1846 i Stænderforsamlingen i Roskilde taler om indførelsen af en fri forfatning, kommer han ind på, hvordan denne skulle vedtages af en forsamling, der repræsenterer folkets enhed på samme måde, som regeringens enhed skal finde udtryk i et enigt ministerium:

Det er kun af en fri Forhandling mellem disse tvende Faktorer, at et godt og varigt Forfatningsværk vil kunne fremgaa. Men da det dog vil være ønskeligt, at det Nye saa nøje som muligt slutter sig til det Bestaaende, saa har jeg tænkt mig, at Kontinuiteten, den organiske Sammenhæng vilde kunne bevares ved at lægge den nuværende Valglov til Grund for Valget af en saadan Folkerepræsentation, kun med den ene Forandring, som Vigtigheden og Vanskeligheden af dens Hverv synes at paakalde, nemlig at Valgbarheden blev aldeles fri.³⁵

Lehmann kunne således i 1846 godt forestille sig ”folket” repræsenteret ved en forsamling valgt med en meget snæver valgret, der hvilede på et krav om ejendomsbesiddelse, og som igen ville kunne finde på at kalde ”almindelig”.

Jeg konkluderer, at Friisberg ikke har dokumenteret, at Orla Lehmann – den fremmeste nationalliberale politiker – gjorde sig til talsmand for demokrati i 1840’erne.

Et par unge historikere har på det seneste taget spørgsmålet om demokratiopfattelsen i Danmark i 1800-tallet op til nærmere analyse.

Jeppe Nevers fra Syddansk Universitet når frem til konklusioner, der støtter min opfattelse, at demokrati ikke blandt de nationalliberale blev anset for at være den styreform, som de ønskede. I bogen *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie* (2011) skriver han således: ”Demokratibegrebet

³² Claus Friisberg: *Den danske vej fra enevælde til demokrati. Borger og bonde i overgangsårene 1830 til 1848*, Varde: Vestjysk Kulturforlag 2005 (2. udg.), s. 178ff.

³³ Friisberg: *Den danske vej*, s. 183.

³⁴ Friisberg: *Den danske vej*, s. 185.

³⁵ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, s. 200f.

stod ikke centralt hos de danske liberale.³⁶ Videre skriver han, "at den danske grundlov ikke i udgangspunktet var knyttet til et ønske om skabelsen af et *Demokrati*. Tværtimod er der mange eksempler på, at de grundlovgivne institutioner var tænkt som et bolværk imod for meget demokrati."³⁷

Nevers konkluderer, at "demokratibegrebet endnu mod slutningen af 1840'erne var en sjælden gæst i den politiske debat, og at det var et langt mere radikalt og politiseret udtryk end for eksempel *Folket* eller *den frie Forfatning*.³⁸ Mere konkret siger han, at på tidspunktet for junigrundlovens vedtagelse var "*Demokrati* endnu et meget kontroversielt begreb. Det er formentlig også grunden til, at heller ikke *Folkestyre* trænger sig på i kilderne fra 1840'erne."³⁹

Bertel Nygaard fra Aarhus Universitet deler ikke helt disse konklusioner.⁴⁰ I en artikel "Demokratibegrebets gennembrud i Danmark i 1848" formulerer han den tese, at "En af de væsentlige forandringer i 1848 sås i demokratibegrebets gennembrud – ikke kun i Guizots Frankrig, men på europæisk plan, herunder i Danmark."⁴¹

Hans udgangspunkt er, at den liberale bevægelse i 1830'erne og 1840'erne i meget af den seneste historieskrivning er blevet betragtet som den væsentligste forkæmper for demokratiet. Det synspunkt overtager han dog ikke. De liberales hovedkrav var nok en udvidelse af "folkets" politiske repræsentation og dets medbestemmelse, men dette var for dem ikke ensbetydende med "demokrati": "I forlængelse af 1700-tallets 'oplyste' diskurs kunne de ganske vist støtte demokrati og folkesuverænitæt som elementer i den rette statsforfatning, men kun i sammenhæng med elementer af aristokrati og monarki."⁴²

Bertel Nygaard afgrænser fire forskellige begreber, der knytter sig til ordet "demokrati." For det første det såkaldt "rene" eller radikale demokrati, der havde den almindelige valgret for alle myndige mænd som hovedkrav. I 1840'erne begyndte demokratibegrebet at blive anvendt i positiv betydning i det lille radikale miljø omkring dagbladet *Kjøbenhavnsposten*. Demokratibegrebet blev for de radikale "et forsvar for "det consequente Demokrati", først og fremmest forstået som almindelig valgret for myndige mænd, uanset social stilling."⁴³ Ole Stender-Petersen har i bogen *Kjøbenhavnsposten. Organ for "det extreme Demokrati" 1827-1848, 1978* redegjort nærmere for dette miljø.⁴⁴

³⁶ Jeppe Nevers, *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2011, s. 98.

³⁷ Nevers: *Fra skældsord til slagord*, s. 98.

³⁸ Nevers: *Fra skældsord til slagord*, s. 107.

³⁹ Nevers: *Fra skældsord til slagord*, s. 113.

⁴⁰ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 40, note 1.

⁴¹ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 37.

⁴² Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 43.

⁴³ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 46.

⁴⁴ Odense: Odense Universitetsforlag, 1978.

For Hippodrombevægelsen, der fremstod i foråret 1848, og som samlede byens håndværkere, blandt andet efter voldsomme prisstigninger på fødevarer i 1847, blev demokrati "et slagord i centrum for politisk aktivitet, forbundet med et ønske om en gennemgribende samfundsforandring i retning af social lighed og social handlekraft til samfundets lavere klasser."⁴⁵

Til denne demokratiopfattelse sluttede Bondevennerne sig under ledelse af Balthazar Christensen. Således hævdede *Almuevennen* i marts 1848, at hvis den lovgivende rigsforsamling skulle udtrykke "Folkets Ønsker og Villie", var der behov for "almindelig Valgbarhed og Valgret for enhver myndig, upletet Mand i selvstændig borgerlig Stilling."⁴⁶

Det andet demokratibegreb, som Bertel Nygaard identificerer, er et moderat demokratisk standpunkt, der nok ville udvide valgretten drastisk, men på forskellig vis dæmme op for almuens indflydelse. I kredsen omkring dagbladet *Fædrelandet* og Trykkefrihedsselskabets blad *Dansk Folkeblad*, der blev redigeret af Hother Hage, byggede man på et Tocqueville-inspireret demokratibegreb.⁴⁷ Hother Hage formidlede i 1844 Tocquevilles bog om *Demokratiet i Amerika*, og han kunne så sent som i februar 1848 tale mod en "aristokratisk" forfatning og for en "demokratisk" – forstået som én, hvor "lighedsprincippet" gjorde sig gældende i videst mulige omfang:

[...] i forlængelse af disse tanker understregede han dog også, at demokratiet ikke måtte gå for vidt. Valgbarheden skulle ganske vist gøres uindskrænket for myndige mænd, og valgretten udvides betragteligt, men frem for almindelig valgret skulle man bevare en lav censusbestemmelse og kombinere det bredt valgte kammer med et øvre kammer som modvægt.⁴⁸

Det moderate demokrati blev fremstillet som det "sande" eller "ægte" demokrati og blev ganske åbent forbundet med aristokratiske elementer. Bertel Nygaard formulerer det på den måde, at de liberale associerede den "rene" demokratiopfattelse med revolution og "kommunisme" – "et nyt begreb, der fra 1840'erne overtog mange af de negative afgrænsningsfunktioner og associationer til samfundsopløsning og terrorisme."⁴⁹

Den tredje demokratiopfattelse rummer nye former for aristokratisk demokratikritik. Med accepten af "demokratiet" som styreform i brede kredse i 1848 blev den traditionelle demokratimodstand ifølge Nygaard marginaliseret betydeligt. Den konservative demokratikritik overlevede dog, især i private former,

⁴⁵ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s.48.

⁴⁶ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 55.

⁴⁷ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 50.

⁴⁸ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 50.

⁴⁹ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 59.

men også i form af kritiske røster i offentligheden.⁵⁰ Han sonderer mellem en gods-ejermodstand og en dannelses-borgerlig demokratikritik. Den klareste godsejermodstand mod demokratiets fremmarch kom fra Jacob Brønnum Scavenius, der frem for at bruge betegnelsen "demokrati" rettede sin kritik mod folkesuverænitetsprincippet.

Grundfejlen i dette princip var ifølge J.B. Scavenius, at man ville lade flertallet bestemme, hvad der var det rette og det sande. Men "det rette og det sande" bestod efter hans opfattelse uafhængigt af majoritetens beslutninger. Derfor måtte man ikke beslutte, men "udfinde det Rette."⁵¹ Scavenius ville derfor have en modvægt til majoriteten, en regulator, og den ville han finde i et rigsråd, sammensat af kongen ud fra hensynet til samfunds tre grundpiller: religionen, ejendomsretten og monarken.⁵²

C.N. David kan tages som en typisk repræsentant for det borgerlige dannelsesperspektiv på demokratiet. I hans talrige og lange indlæg i den grundlovgivende rigsforsamling forbandt han "Demokratiet" – først og fremmest kendetegnet ved almindelig stemmeret – med "de communistiske Lærdomme" og "det Bestaaendes Omstyrtning." Staten burde i stedet udtrykke den naturlige ulighed.⁵³

Endelig omtaler Bertel Nygaard en fjerde demokratiopfattelse, som ud fra erklæret demokratiske sympatier kritiserer "demokratiet" som et partistandpunkt.⁵⁴ Denne kritik repræsenteres af personer som Meir Goldschmidt og Nikolaj Frederik Severin Grundtvig. Mens både de radikale demokrater, de moderate demokrater og de aristokratiske antidemokrater lader sig placere nogenlunde entydigt på en politisk venstre-højre skala, kan disse demokratiske kritikere ikke rubriceres entydigt. De forbandt "en demokratisk insisteren på at forankre den politiske deltagelse i folkedybet imod partivæsenet og den politiske elite af demagoger med en tiltro til den stærke monarkiske stat som garant for enhed og harmoni."⁵⁵

Sammenfattende skriver Bertel Nygaard, at ændringerne i demokratibegrebets brug, betydningsindhold og funktion må forstås som tæt knyttet til de hastige forandringer af politikken, der skete i begyndelsen af 1848.

Eftersom disse processer udsprang af den store revolutionsbølge i 1848-49, er de imidlertid også en forbigående politisk konjunktur, en undtagelsestilstand. Da der fra efteråret 1848, og endnu klarere fra sommeren 1849, skete en betragtelig afmatning i de umiddelbare udsigter til politisk handling 'fra neden', indtraf en konsolidering af mere elitære styreformere. En række af de politiske indrømmelser, der var forbundet med demokratibegrebets pludselige udbredelse, blev rullet tilbage. I denne sammen-

⁵⁰ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 61.

⁵¹ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 63.

⁵² Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 63.

⁵³ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 66.

⁵⁴ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 40f.

⁵⁵ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 70.

hæng er det oplagt, at selve begrebet 'demokrati' også mistede en betragtelig del af sit momentum fra '48.⁵⁶

Om denne beskrivelse af demokratibegrebets fremvækst og tilbagegang holder stik, kan man få et mere konkret indtryk af ved at se nærmere på debatten på Den grundlovgivende Rigsforsamling.⁵⁷

DEN GRUNDLOVGIVENDE RIGSFORSAMLING

Spørgsmålet om sammensætningen af Den grundlovgivende Rigsforsamling medførte de første brudlinjer mellem martsdagens politiske allierede – de nationalliberale og Bondevennerne. Mens nationalliberale som Monrad og Tscherning var fortalere for en forholdsvis bred valgret, delte mange andre nationalliberale de konservatives bekymring for et alt for stort og uoplyst vælgerkorps. Kompromisset blev, at alle mænd over 30 år med egen husstand kom til at vælge trefjerdedele af forsamlingen, mens resten skulle udpeges af kongen, dvs. regeringen, for at sikre en beroligende og dæmpende garanti mod alt for uansvarlige folkevalgte. Især for Bondevennerne var dette et klart brud på tidligere løfter, og det kom til at præge valgkampen i 1848, hvor de sjællandske bønder i høj grad foretrak deres egne frem for nok så celebre nationalliberale kandidater.⁵⁸

Forsamlingen havde 152 medlemmer – 114 medlemmer, valgt den 5. oktober 1848, og 38 udnævnt af kongen. Det er hævdet, at i det fundamentale spørgsmål om folkets deltagelse i rigets styrelse strakte de nationalliberale sig i 1848 ganske vidt. Ved at gå ind for, hvad de kaldte "almindelig valgret" og ved at indrette valgkredsene, så landbefolkningens vælgere i reglen udgjorde flertallet, gav de almuen, bønderne, gode muligheder for at opnå repræsentation.⁵⁹

Faktisk viste det sig ikke så farligt for de nationalliberale. Kun omkring 1/3 af de valgberechtigede lod sig indskrive på valglisterne. Valgdeltagelsen var størst i købstæderne, derefter kom hovedstaden – altså hvor borgerskabet stod stærkest – lavest lå landdistrikterne. Af Rigsforsamlingens 114 folkevalgte medlemmer var 46 embedsmænd og 7 godsejere eller -forvaltere, 37 var mindre landbrugere, dvs. bønder, heraf kun en husmand.⁶⁰

⁵⁶ Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", s. 72.

⁵⁷ Hverken Jeppe Nevers eller Bertel Nygaard synes at have gennemført en systematisk analyse af debatten på Den grundlovgivende Rigsforsamling med hensyn til demokratibegrebet, se helt eksplicit Nevers, *Fra skældsord til slagord*, s. 25 og nogle henvisninger i Nygaard: "Demokratibegrebets gennembrud", for eksempel s. 63, note107 og s. 66 noterne 118 og 119.

⁵⁸ Erik Strange Petersen: "Demokratiets etablering: Den Grundlovgivende Forsamling", [http://danmarkshistorien.dk._\(20.8.2012\).](http://danmarkshistorien.dk._(20.8.2012).)

⁵⁹ Lorenz Rerup: "Folkestyre og danskhed. Massenationalisme og politik 1848-1866", i Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie*, vol. 3, Folkets Danmark 1848-1940, København: C.A. Reitzels Forlag 1992, s. 354.

⁶⁰ Neergaard: *Under Junigrundloven*, s. 314f.

De kongednævnte, som styrkede de endnu ret diffuse Højre- og Centrumgrupper, havde faktisk ikke været nødvendige for at sikre dem et solidt flertal mod Venstregrupperne. Til gengæld ødelagde de den nationalliberale alliance med Bondevennerne og bidrog til den bitre valgkamp, som i følge Niels Neergaard bar "meget mere Præget af at være en Klassekamp end en Kamp mellem politiske Anskuelser."⁶¹

De kongednævnte sikrede, at Den grundlovgivende Rigsforsamling kom til at bestå af tre næsten lige store grupper: Bondevennerne, de nationalliberale og de konservative. De tre grupper kan karakteriseres på den måde, at Bondevennerne og de nationalliberale lå til venstre i forhold til de konservative på en venstre-højre-skala, mens Bondevennerne repræsenterede landet over for byernes nationalliberale og konservative.⁶²

DEBATTEN PÅ DEN GRUNDLOVGIVENDE RIGSFORSAMLING

Går man debatten på den grundlovgivende rigsforsamling⁶³ systematisk igennem med henblik på at identificere brugen af ordet "demokrati" – hvor ofte anvendes termen, og hvad forbinder man med termen? – viser det sig, at ordene "demokratisk" og "Demokrati" anvendes på følgende måde:

Tabel 1: Antal indlæg med anvendelse af ordene "demokratisk" og "Demokrati"

	1. Bind	2. Bind
"demokratisk"	9	45
"Demokrati"	5	37

Der er altså omkring 100 indlæg (N=96), der anvender ordet "demokrati." Om man vil kalde dette for et "gennembrud" – som hævdede af Bertel Nygaard – kan naturligvis diskuteres, men det er måske ikke helt overbevisende, når man kigger på de tykke bind med forhandlingerne på Rigsdagen og betænker, hvor meget der blev sagt!

Til sammenligning vises i tabel 2, hvordan andre centrale ord blev anvendt.⁶⁴

⁶¹ Neergaard: *Under Junigrundloven*, s. 307.

⁶² Peter Nannestad Olsen: "At the Cradle of a Party System: Voting Patterns and Voting Groups in the Danish Constitutional Convention 1848-1849", *Scandinavian Political Studies*, 7, 1972, s. 132f.

⁶³ *Beretning om Forhandlingerne Paa Rigsdagen*, København: Trykt og forlagt af Kongl. Hofbogtrykker Bianco Luno 1848-49.

⁶⁴ Det er for øvrigt interessant, at ideologiske termer som "konservatisme"/"conservatisme", "liberalisme" og "socialisme" slet ikke anvendes på Den grundlovgivende Rigsforsamling. Derimod er der ret mange anvendelser af ordene "conservativ" (tre i første bind og 57 i andet bind) og nogen anvendelse af "liberal" (en i første bind og 27 i andet bind) samt "social" (fire i første bind og 20 i andet bind).

Tabel 2. Antal indlæg med anvendelse af ordene "demokratisk", "Demokrati", "Constitution" og "Kongen"

	1. Bind	2. Bind
"demokratisk"	9	45
"Demokrati"	5	37
"Constitution"	11	60
"Kongen"	453	157

Disse tal *antyder*, at det måske ikke var en udbredt demokratisk selvforståelse og bestræbelse, der prægede forhandlingerne. Tallene skal dog tages med et vist forbehold. Af i hvert fald to grunde undervurderer de nok anvendelsen af ordene. For det første, fordi der er tekniske forhold, der gør, at tallene ikke er helt nøjagtige. Den grundlovgivende Rigsforsamlings forhandlinger foreligger i to bind – faktisk trykt i tre bøger – med gotisk skrift, hvilket kan være lidt af en udfordring at læse. Men i *Det administrative bibliotek* findes også en elektronisk version med latinsk skrift, og her er det muligt at søge på ord. "Oversættelsen" fra den gotiske skrift resulterer dog i en del fejl – de fleste er ret lette at finde og rette – men man kan ikke udelukke, at der er ord, der ikke er blevet "oversat" korrekt. Der er faktisk nogle eksempler på, at "demokratisk" og "Demokrati" ikke blev opfanget af søgefunktionen. For det andet er enheden indlæg i debatten. Det betyder, at ordene meget vel kan være – og faktisk nogle gange bliver – anvendt flere gange i det samme indlæg. I modsat retning – altså en overvurdering af brugen af ordene – trækker, at nogle indlæg tælles to gange, fordi både ordene "demokratisk" og "Demokrati" anvendes i samme indlæg.

Det første bind af forhandlingerne viser, at man ikke brugte henvisninger til "demokrati" ret ofte, og det er måske ikke så mærkeligt, da debatterne mest handlede om spørgsmål om procedurer, om diæter til de folkevalgte og sidst – men ikke mindst – om den almindelige værnepligt, og i den forbindelse retten til at stille andre, dvs. betale andre, for at udføre ens værnepligt.

I det andet bind, der dækker perioden efter den 22. februar 1849, taler man mere om demokrati og forfatning og mindre om Kongen, hvilket nok hænger sammen med, at man efter den 22. februar drøfter grundlovskomiteens betænkning og især §§ 30-36 i udkastet om repræsentationssystemet, altså rigsdagens indretning (i et eller to kamre) og valgretten. Venstre og Bondevennerne gik her ind for et kammer og almindelig valgret – altså det vi har i dag – men de havde ikke flertal og måtte til sidst gå på kompromis. De accepterede (til sidst) et kompro-

mis, men stemte i første omgang imod indirekte valg af Landstinget, og at valgbarheden til Landstinget blev gjort afhængig af en økonomisk census.⁶⁵

Disse tal om anvendelsen af ordet "demokrati" peger i en anden retning end den, som Bertel Nygaard fortæller os om. Måske trak tidsånden, som Nygaard omtaler, og hvad der var på den politiske dagsorden, i forskellig retning med hensyn til anvendelsen af ordet "demokrati"?

Under forhandlingerne var der nogle enkelte – først og fremmest venstres, dvs. Bondevennernes, ledere som Balthazar Christensen – som erklærede sig for demokrater og forstod forfatningsændringen som en overgang til demokrati, hvor de dårligst stillede blev inddraget i styret – for eksempel talte han om "en saa gennemgribende, en saa alvorstung Overgang som den fra en absolut Souverainitet til en demokratisk Forfatning."⁶⁶

At Højre derimod går direkte imod en demokratisk styreform, kan ikke overraske. Som Bertel Nygaard siger, kan C.N. David tages som en typisk repræsentant for Højre. Han var klart imod almindelig valgret:

Da overalt, til alle Tider og paa alle Steder, Massen af Folket ikke har naaet et saadant Udviklingstrin, at Indflydelse paa Lovgivningen, nedlagt i dets Hænder, tør antages at kunne lede til Statens Tarv, saa er det saa meget mere farligt at indrømme almindelig Stemmeret, som det er aabenbart, at de nederste Stænder da ikke blot vilde blive deelagtige i denne Indflydelse, men ved deres overveiende Antal vilde komme til Eneraadighed i Staten, og at Magten i Virkeligheden vilde gaae over til dem, der bedst forstaae sig paa at lede og bruge Masserne. Indrømmelsen af de politiske Rettigheder maa derfor begrændses i Statens Interesse. De, der fordre, at der til at udøve de politiske Rettigheder skal kræves en vis Besiddelse eller andre materielle Qualificationer, føle sig overbeviste om, at Statens Vel, dens Bestaaen og rolige Udvikling gjør en saadan Indskrænkning i Meddelelsen af de politiske Rettigheder nødvendig.⁶⁷

En anden konservativ, lensbaron Chr. Fr. Zeuthen, formulerer sin modstand således:

Det er nu i og for sig efter min Formening allerede en Feil, naar i en Stat en Classe, den maa nu kaldes Adel eller Almue, paa denne Maade saa aldeles gives Overvægt, og en Forfatning, som var støttet paa et saadant Grundlag, kunde efter min Formening ingenlunde blive heldbringende [...] et simpelt Despoti af den store Hob eller rettere sagt af dens Førere eller Ledere, og skulde det virkelig være saa, at Danmark skulde

⁶⁵ Niels Neergaard, *Under Junigrundloven*, s. 438-42.

⁶⁶ *Beretning*, spalte 227.

⁶⁷ *Beretning*, spalte 1853.

være kommen saa vidt, at det paa Naade og Unaade maatte give sig Massen i Vold, vilde jeg finde det høist beklageligt.⁶⁸

Argumentationen mod almindelig valgret bliver eksplicit forbundet med ønsket om en beskyttelse af de velhavende, for eksempel af professor J.E. Larsen, en lærd professor og højre-nationalliberal:

[...] jeg negter, at der fremkommer nogen sand Folkerepræsentation ved disse Valg; idet mindste er det ganske tilfældigt, hvis det bliver en sand Folkerepræsentation. Magten til at vælge er nemlig derved faktisk given i en enkelt Classes Hænder, den mindre selvstændige og oplyste Folkemasses. Jeg troer, at skal det være en sand Folkerepræsentation, maae netop de vigtigste Forskjelligheder og Modsætninger, der findes i Folket, ogsaa komme frem i Repræsentationen, og det kan, som jeg troer, ikke opnaaes uden ved Census og til en vis Grad Classevalg [...] Det er [...] vist, at naar man fik Valgloven indrettet som i Udkastet er foreslaaet, kunde Rigsdagen enten i det Hele eller for største Delen blive besat af Bondestanden, og Forsamlingen vilde da vistnok komme til at see meget eensfarvet ud; men jeg troer, at det vilde see saameget mere broget ud for Land og Rige [...] Der er [...] efter min Mening meget større Fare for Formuen, naar man med Eet giver den hele Magt til at raade over Formuen i Landet i den besiddelsesløse Mængdes Hænder. Flere Forfattere have udtalt, at dette, naar de vigtigste Misforhold ikke i Forveien vare udjævnede, ofte vil være omtrent det Samme som at dictere Communisme eller almindelig Plyndring, just ikke en uordnet Plyndring, men en Plyndring under legale Former, ved en uretfærdig Indskriden mod de Rige, som tilsidst kun vilde være fordærvelig for de Besiddelsesløse selv.⁶⁹

De mest radikale venstrefolk tager skarp afstand fra sådanne argumenter, for eksempel udtaler Niels Frederik Jespersen, at mens Balthazar Christensen havde sagt, at "hvorledes Afstemningen end maatte blive i denne Sag, og hvilken Slutning derved maatte blive paa disse Forhandlinger," så ville han gøre sit til, at den nye forfatning skulle komme til at slå så god en rod i folket som muligt, så kunne Jespersen ikke underskrive disse ord, i det mindste ikke i den forstand, hvori man havde opfattet dem. For hvis det

skulde lykkes at berøve de Fattige den Ret, som Kongen har skjænket dem, og som de have brugt een Gang og godt forstaae at skatte, da er det min Tro, og for at blive ret forstaaet, vil jeg sige, det er mit Haab, at Almuestanden ikke med Koldblodighed vil finde sig deri. De maae ikke Misforstaae mig, mine Herrer! Jeg mener ikke, at den skulde foranledige Oprør og Uroligheder; men jeg troer, at der er en naturlig Vei for den at gaae, nemlig at slutte sig om sin Konge, som gjennem sit Ministerium har erklæret at ville

⁶⁸ Beretning, spalte 1824.

⁶⁹ Beretning, spalte 1986.

holde paa dette Udkasts folkelige Charakteer, og jeg er overbeviist om, at Kongen med Almuen omkring sig ikke vil tillade, at dennes velerhvervede Ret tilintetgjøres. Da vide vi, hvad der vil skee, da skal en ny Rigsforsamling sammenkaldes, valgt efter den samme Valglov som den nærværende; og da kan jeg forsikre dem, mine Herrer! at Almuen nok skal vide at vælge, hvem den vil have; den skal da nok vide at spørge Candidaterne om deres Mening om de Ting, der ligge den paa Hjerte. Da vil man ikke slippe med elastiske Ord og hule Talemaader; det vil da ikke være nok at erklære sig for et constitutionelt Monarki, bygget paa et demokratisk Grundlag, eller at forsikre, at man er en oprigtig god Demokrat. Vælgerne ville vide at gaae dem paa Klingen; og hvis de nu, mine Herrer! have Lyst til at underkaste Dem denne Prøve, da siger jeg: "god Lykke."⁷⁰

Samme Jespersen er i det hele taget ikke imponeret af grundlovsudkastet og ville i hvert fald ikke have det udvandet:

Naar man nu forlanger, at vi, der, jeg vil sige det ligefrem, høre til den venstre Side i Salen, skulde træde tilbage fra dette Udkast, naar man, som den ærede Minister uden Portefeuille [H.N. Clausen] i et foregaaende Møde udtalte sig, finder, at Demokratiets Interesser i Grundlovsudkastet ere saa overmaade stærkt varetagne, og at Demokratiet derfor har Grund til at give noget efter, skal jeg dertil bemærke, at det er en meget stærk Fordring, man gjør til Demokratiet, at det skal træde tilbage fra hvad Kongen og Ministeriet har tilbudt; thi naar man troer, at Udkastet tilfredsstiller alle Demokratiets Ønsker, tager man meget fejl. Vi have kun holdt derpaa, fordi Friheden derved var nogenlunde betrygget men ingenlunde, fordi vi derved have opnaaet Alt, hvad vi attraaede.⁷¹

Mellem disse yderpunkter stod regeringen – i foråret 1849 Novemberministeriet – og her var man bestemt ikke på demokratiets side. Man ønskede i forhold til udkastet fra Monrad og Martsministeriet et modererende element. Således udtaler indenrigsminister P.G. Bang, at

et modererende eller konservativt Kammer aldrig vilde kunne faae den Betydning som et paa et virkeligt Aristokrati i dette Ords bedre Betydning grundet Overhuus, hvis Dannelselse vore nuværende Forhold ikke tillade; at det derfor er at befrygte, at et Landsting, som det paatænkte, selv om det fremgik af Communevalg, overfor Folkethinget, der havde Massen af Folket for sig og med sig, efterhaanden maatte tabe al Vægt og Betydning og navnlig ei vilde kunne understøtte Kongemagten ved at blive et modererende mellemed mellem det reent demokratiske Kammer og Kronen.⁷²

⁷⁰ *Beretning*, spalte 2066.

⁷¹ *Beretning*, spalte 3156.

⁷² *Beretning*, spalte 2148.

Kultusministeren, J.N. Madvig, sagde om Landstingets modererende funktion over for det demokratisk valgte folketing, at udvalgsflertallets udkast

om Landstingets Dannelse [...] ikke tilstrækkelig sikre den Hensigt, som tydelig derved er tilsigtet, og at der til at betrygge Tilveiebringelsen og Vedligeholdelsen af den modererende Bestanddeel af Rigsdagen, som Udkastet har villet stille ved Siden af den i det hele mere bevægelige Deel og væsentlig knytte til større Besiddelse eller Bedrift og til den derved i Almindelighed betingede Livsstilling, Uddannelse og Betragtningensmaade, kræves en fra det, Udkastet indeholder, noget forskjellig Form af Valgbetingelse og Valgmaade.⁷³

Novemberministeriet gik derfor ind for et forslag fra P.D. Bruun og C.M. Jespersen om et indirekte valgt Landting med valgbarhed betinget af økonomisk census. Indenrigsminister P.G. Bang vedkendte sig i slutningen af april 1849 åbent, at man i Ministeriet havde skiftet standpunkt i forhold til situationen et halvt år tidligere, hvor man havde sagt, at man tiltrådte grundlovsudkastet i dets helhed.⁷⁴ I udkastet fra Martsministeriet var valgbarheden til Landstinget ikke betinget af en census. Forskellen mellem Folketinget og Landstinget var ifølge udkastet: (1) En højere valgbarhedsalder til Landstinget (40 år mod 25 år); (2) valg i forskellige områder (landstingsmænd valgt i amterne, folketsmænd i mindre distrikter); (3) forskellige valgperioder (Landstinget 8 år, Folketinget 4 år); og (4) ingen diæter til landstingsmedlemmerne.⁷⁵ Bang argumenterer mod en talsmand – nemlig Balthazar Christensen – der stod for ”demokratiets magt”:

at vi ved en saadan Demokratiets Magt skulle have en Forfatning, hvori vi kunde finde Fred og Hvile, da kaste han sit Øie til Stuttgart, Dresden, Hannover [...] [og] Landenes egne Anliggender, deres Eiendoms-, deres Næringsforhold. Lad ham da see, hvad Hvile og Fred han finder i saadanne Forfatninger; han finder, at det store Tal tiltager sig Magten, at det hæver gamle Rettigheder, ikke uden tilsvarende Erstatning, men uden al Erstatning, det tilintetgjør Næring og Handel, saa Enhver, der færdes i disse Lande, hører Jammer overalt over det borgerlige Selskabs Tilstand, ingen Fred og ingen Hvile, ja, hvad værre er, ingen Udsigt engang til Hvile uden gennem Reactionen eller paa den anden side gennem den røde Republiks Herredømme; see det er Tilstanden, hvor Demokratiet paa den Maade har faaet Magten.⁷⁶

David anklager ligefrem de nationalliberale for ikke at være sande demokrater i forbindelse med fastsættelsen af valgretsaldern til 30 år:

⁷³ Beretning, spalte 2954.

⁷⁴ Claus Bjørn, *Kampen om Grundloven*, København: Fremad, 1999, s. 89.

⁷⁵ Claus Bjørn, *Kampen om Grundloven*, s. 114.

⁷⁶ Beretning, spalte 2968.

Jeg er [...] paa det Bestemteste af den Mening, at forsaavidt som man vil kaste sig Demokratiet i Armene, og i det Omfang, som man troer at kunne forsvare at gjøre det, bør det skee aabent, uforbeholdeent, og hvad Franskmændene kalder de bon coeur. Men at vise Demokratiet en Mistillid, som maa ramme og saare den kraftigste og meest opvakte Deel af samme, medens man dog giver sig Mine af at vise det Tillid og at bygge paa dets Forstandighed og Maadehold, det er inconsequant og unaturligt, og det kan aldrig føre til noget Godt. Jeg maa derfor, forsaavidt almindelige Valg skulle finde Sted, stemme for 25 Aars Alderen med Hensyn til disse.⁷⁷

Han angriber

mange af dem, der arrogere sig Navn af at være Demokrater [...] medens de selv langt fra vise sig som virkelige Demokrater, og jeg skal tillade mig at sige, at jeg allerede har havt et Beviis herpaa og fremdeles vil kunne faae et Beviis derpaa her i Salen, naar det Amendement, som jeg har stillet [...] kommer under Afstemning; thi da vil det vise sig, hvorvidt det er Alvor med Mange med Hensyn til den almindelige Stemmeret, og hvorvidt de virkelig ville gaae ind paa almindelig Stemmeret, i det Omfang, som man vil optage den i Forfatningen, da det her vil vise sig, om de ville udvide den politiske Ret til Alle, der have opnaaet borgerlig Fuldmyndighedsalder.⁷⁸

Blandt de 37 indlæg, der anvender ordet "demokrati", forholder knapt halvdelen sig positivt til demokratiet, mens knapt den anden halvdel forholder sig negativt. Desuden er der er nogle mere neutrale anvendelser af ordet.

Der er en del interessante udtalelser om demokrati på Den grundlovgivende Rigsforsamling, såvel positive som negative, som fortjener en nærmere analyse, men det vil føre for vidt i denne artikel. Der er imidlertid to citater, der illustrerer demokratiforståelsen ganske godt.

I forbindelse med en drøftelse af diæter til de folkevalgte kommer Bernhard Réé, der var valgt i Voldomkredsen (Randers Amt) og stod Bondevennerne nær, ind på en definition af demokrati, idet han klargør en sondring, som man ofte finder mere eller mindre eksplicit i debatterne på Rigsforsamlingen. Réé henviser til dem, der gik imod lave diæter og siger videre:

Ogsaa jeg mener dette, forsaavidt man ved Demokratiet forstaaer den herskende Folkevillie, som alene kan fremkomme ved en uhindret Folkerepræsentation, og det er en Anskuelse, som vistnok Enhver deler og vil indrømme Rigtigheden af [...] Man er imidlertid let tilbøielig til at forstaae Demokratiet som et afsluttet Parti, der har et mere fremskridende Formaal, og naar man har tænkt sig, at det skete i et saadant Partiers Interesse, da maa jeg erklære det for at være i alle Partiers Interesse at søge den bedst mu-

⁷⁷ Beretning, spalte 2923.

⁷⁸ Beretning, spalte 2971f.

lige Adgang til at faae deres Anskuelse repræsenterede, og at der ikke ved alt for lave Diæter lægges Hindringer iveien for at gjøre disse gjældende i Repræsentationen.⁷⁹

Demokrati forstås med andre ord dels som *folkets vilje*, som den kommer til udtryk i en folkerepræsentation valgt uhindret, dvs. med almindelig valgret, dels som et *politisk parti*, dvs. Bondevennerne, der søgte at tilgodese almuens, bøndernes og de fattiges interesser – ”en jevn, og ligelig, men ogsaa kraftig fremadskridende Udvikling af Folket og det politiske Folkeliv”, som de udtrykte det i en anden sammenhæng.⁸⁰

Den første forståelse går på, *hvordan* den nye forfatning skal indrettes, den anden går på, *hvilke interesser* – specielt klasseinteresser – politikken skal tilgodese. Det synes klart, at der er en sammenhæng mellem de to forståelser, men også at de rummer en konflikt. De nationalliberale var således nok tilhængere af folkets vilje som grundlag for den frie forfatning – men var ikke særlig præcise, når det gjaldt om at afgrænse, hvem ”folket” egentlig var – men de frygtede også, at de mange uuddannede og fattige ville kunne komme til at tyrannisere de begavede, de dannede og de formuende, jf. hvad Orla Lehmann eksplicit udtrykte i en tale i Vejle mange år senere (i 1861).⁸¹

Det andet citat er et sigende replikskifte. Under en drøftelse om, hvor hyppigt Rigsdagen skulle mødes, hvert år eller hvert andet år, siger Balthazar Christensen:

Sandheden er uden tvivl den, at dette Spørgsmaal i en væsentlig Deel er et Spørgsmaal, som man besvarer forskjelliget, eftersom man mere eller mindre holder til Demokratiet; thi paa det demokratiske Standpunkt er det aabenbart af stor Vigtighed og Betydning, at Rigsdagen holdes aarlig, og jeg for min Deel har derfor ogsaa i Udvalget holdt paa Udkastets Bestemmelse.⁸²

Hertil svarer ordføreren for Udvalget, A.F. Krieger, en af de førende nationalliberale: ”Dersom den ærede Rigsdagsmand, som nu satte sig, blot vilde tillade mig i hans Foredrag den nærmere Bestemmelse, at sætte Ordet ’constitutionelle’ paa dette Sted istedetfor Ordet ’demokratiske’, kunde jeg aldeles henholde mig til hans Bemærkninger.”⁸³

Her kommer de politiske holdninger klart til udtryk, idet de venstreorienterede ville et demokrati, mens de nationalliberale ville en fri forfatning, en ”Constitution.” Krieger vil i hvert fald ikke tages til indtægt for den demokratiske holdning – måske fordi han forbinder den med det demokratiske parti og dets klasseinteresser?

⁷⁹ Beretning, spalte 333.

⁸⁰ Se for eksempel Beretning, spalte 1810.

⁸¹ Ploug (red.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, Fjerde Del, København: Gyldendal 1874, s. 85.

⁸² Beretning, spalte 2838.

⁸³ Beretning, spalte 2838.

Sammenfattende synes der på Den grundlovgivende Rigsforsamling at være bred enighed om, at valget af Folketinget var i overensstemmelse med "det demokratiske princip" (direkte valg med hvad man kaldte "almindelig" valgret og "almindelig" valgbarhed). Nogle kunne lide det (Venstre), andre forkastede det (Højre), nogle ønskede det – mere eller mindre klart udtrykt – afbalanceret med andre principper (Centrum og De nationalliberale). Her har vi faktisk tre af de fire demokratiforståelser, som Bertel Nygaard omtaler.

Der var også bred enighed om, at et indirekte valgt Landsting og en valgbarhed på grundlag af census (skattebetaling på 200 rigsdaler, der tilgodeså de store ejendomsbesiddere, eller en indkomst på 1200 rigsdaler, der tilgodeså embedsmændene) ikke var demokratisk. Venstre (Bondevennerne) og dele af det nationalliberale centrum-venstre var imod dette forslag, der var formuleret af P.G. Bruun og C.M. Jespersen, mens andre dele af de nationalliberale og Højre var for, fordi de ønskede konservative, modererende eller ligefrem aristokratiske garantier mod det demokratiske Folketing.

Det er også bemærkelsesværdigt, at ingen af de ledende nationalliberale ledere gjorde sig til talsmand en demokratisk forfatning på Den grundlovgivende Rigsforsamling.

KONKLUSION

Det må efter denne undersøgelse stå klart, at man ikke uden videre kan sætte lighedstegn mellem "demokrati" og "fri forfatning" – som for eksempel Claus Friisberg gør det. Man forstod i 1849 dele af den nye forfatning som demokratisk, men ikke forfatningen i dens helhed. Tværtimod søgte flertallet en afbalanceret forfatning, en magtdeling mellem Konge og Rigsdag og mellem Rigsdagens to kamre. "Talmajestæten" skulle ikke overtrumfe formuen og dannelsen. Men spørgsmålet var, hvordan og i hvilket omfang den modererende indflydelse skulle udformes. I tabel 3 sammenfattes hovedpositionerne, som lå bag debatterne på Den grundlovgivende Rigsforsamling. Det nationalliberale centrum er her opdelt efter, hvordan man ville undgå, at et demokratisk valgt Folketing blev enerådende. Det kunne ske enten ved at bevare et kammer, men indskrænke valgretten, eller ved at indføre et tokammersystem på grundlag af almindelig valgret.

Tabel 3. Hovedpositioner i 1849

	Almindelig valgret	Valgret med census
Etkammer	Venstre Bondevennerne Balthazar Christensen	Centrum Højre Nationalliberale J.E. Larsen
Tokammer	Centrum Venstre Nationalliberale D.G. Monrad	Højre C.N. David

I tabel 4 er illustreret, hvordan Junigrundloven blev et kompromis, der tilgodeså dem, der var imod en demokratisk forfatning. Rigsdagen i det konstitutionelle monarki, hvor Kongen forsat bevarede betydelige magtbeføjelser, blev et tokammersystem med et Landsting, der var indirekte valgt, og hvor valgretten nok var "almindelig," men hvor valgbarheden blev gjort afhængig af økonomiske betingelser.

Tabel 4. Hovedpositionerne og den faktiske vedtagelse

	Almindelig valgret	Valgret med census
Etkammer	Venstre Bondevennerne Balthazar Christensen	Centrum Højre Nationalliberale J.E. Larsen
Tokammer	Centrum Venstre Nationalliberale D.G. Monrad	Bruun/Jespersen Valgbarhed til Landstinget Højre C.N. David

I samtiden blev det erkendt, at valgretten strengt taget ikke var "almindelig",⁸⁴ først og fremmest fordi myndige mænd i 25-29 års alderen ikke fik valgret. I hvilket omfang en række af begrænsningerne havde social slagside – navnlig kravet om ansattes egen husstand, der udelukkede karle og tjenestefolk, fattighjælp og i nogen grad bopæl i kredsen – var derimod omstridt. Den økonomiske census, der blev lagt grund for valgbarheden til Landstinget, udtrykte uden tvivl, hvad mange nationalliberale anså for at være en rimelig betingelse for politisk medbestemmelse. Den blev i hvert fald anvendt som betingelse for valgret både ved valg af medlemmerne af Rigsrådet i Fællesforfatningen af 1855 og ved valg af medlemmerne af Landstinget i Novemberforfatningen af 1863. Med grundloven af 1866 gik demokratiets modstandere endnu videre med indførelse af *ulige* valgret til Landstinget (selvom den forblev "almindelig").

Ordet "myte" bruges om en forestilling eller holdning, som er blevet gentaget så mange gange eller er så udbredt, at folk opfatter den som sand, selv om den i virkeligheden er forkert. I denne artikel er det vist, at forestillingen om, at demokratiet blev indført i Danmark i 1849, er en myte. De ledende politikere opfattede ikke selv den nye styreform som et demokrati, men som et konstitutionelt monarki; de, der ønskede et demokrati, kunne ikke komme igennem med deres

⁸⁴ Se for eksempel A.F. Krieger på Den grundlovgivende Rigsforsamling, *Beretning*, spalte 2184f.

krav; og de, der var imod nydannelserne, udmalede dem som demokratiske og dermed som farlige og forkastelige. Overgangen til demokrati blev en lang og konfliktpræget proces med frem- og tilbageskridt, men det er en anden historie.

PALLE SVENSSON
PROFESSOR EMERITUS
INSTITUT FOR STATSKUNDSKAB
AARHUS UNIVERSITET
PAL@PS.AU.DK

ABSTRACT

Were our Founding Fathers Democrats?

It is widely believed that democracy was introduced in Denmark with the June Constitution of 1849. This article examines whether this belief is sustainable or a myth. This is done by examining what was then believed to be introduced by the June Constitution – that is the contemporary self-understanding: The investigation of whether our Founding Fathers saw themselves as democrats is conducted in part by a critical analysis of recent historical research partly by a systematic analysis of the debate on the Constituent Assembly. It is concluded that it is a myth that democracy was introduced in 1849 as the leading Founding Fathers neither claimed to establish a democratic constitution nor wanted to do so. The June Constitution introduced a constitutional monarchy, which was based on a division of power between the king and an elected parliament and the election of the parliament included as well democratic as undemocratic elements.